

הרב שמואל אשכנזי

ירושלים

הגונב מן הספר¹

ישנם מחברים וישנם "מחברים". יש אנשים העמלים בתורה ובחכמה, כותבים את רעיונותיהם עלי-גליון ואף מוציאים אותם לאור, ובכך נכנסים לכלל מחבר. אולם יש מי שמעדיף ליצור ב'קצור דרך', כי למה להם לעמול ולטרוח אם יש לפניהם מן המוכן. הוא נוטל ספר קים, מעתיק ממנו ככל אשר יחפוץ, והנה נוצר "מחבר" חדש!

אף "מחברים" אלו נחלקים לכמה סוגים. יש ש"רק" חלק קטן מספרם הועתק מזולתם, אך יש שכל חבורם, על קרבו וכרעיו, נגנב מאחר, ואין בחבור ה"חדש" אלא שנוי השם בלבד - שם הספר ושם המחבר. גם קרה, שחתן קם בחותנו וגנב את חבורו ועוד טען שהוא-הוא הנגזל...; ולעתים הגנב הספרותי אינו נרגע עד שגונב מפי עמלו של חברו, שונה ומשלש! גם ארע, שהמאשים את חברו בגנבה ספרותית הפך לנאשם על ידי הנאשם הראשון.

אכן, גם אצל רבותינו הראשונים וגדולי האחרונים אנו מוצאים כזאת, שהביאו מדברי קודמיהם בלא להזכירם. אולם כבר המליצו עליהם, שבתקופתם הם לא ראו בכך כל עול כך.

כתב ר' יעקב אבן חביב: עוד חשב (הר"י אלבו ז"ל, בפ' טז ממאמר ג [בספר העקרים]), בסוף הפרק, לגנוב לב התלמידים ולהראות להם כי הרב רבי חסדאי ז"ל הוא מסכים בצד מה אל כוונתו. ובמקום הזה עשאו רבו ואלופו, שכן היה באמת כפי מה שקבלנו מן הדורות שעברו. אולם מצינו בספרו זה דברים ערבים ומדבש מתוקים, כתובים בספר אור ה' שיסד הרב ר"ח, והוא אינו מזכיר דבר בשם אומרו, אלא כמשנה את טעמו להעלימו כותב הענין ההוא כאילו הוא מסיח לפי תומו (הכותב לעין יעקב, מגלה, פרק א, דף 12 בדפוס ראם).

והנה בא ר' חיים ירמיהו פלנסברג, בהקדמת פרושו לספר אור ה' (ווילנא תרסה, עמ' 14-12), והאריך להתנצל בעד הקדמונים שהעתיקו מקודמיהם מבלי להזכירם, כגון הרא"ש שהעתיק דברי הרי"ף, והסמ"ג שהעתיק את דברי הרמב"ם, והעקרים שהעתיק דברי אור ה' - שהכל יודעים שתורת רבם בפיהם. "אולם כבר כתב הש"ך [יו"ד, סי' רמב, ס"ק מג], שעכשיו סתם מה שהאדם אומר, חושבים הכל שהוא מפי עצמו. ע"כ הדין משתנה".

לפי דברי ר' מאיר עראמה העתיק אברבנאל מאמרים הרבה מעקדת יצחק לאביו ר' יצחק עראמה ולא הזכיר שם בעליהם (שה"ג, מע"ס, ערך זבח פסח; עי' מש"כ ע"ז רח"י פולק בהקדמתו לס' עק"י [ועי' ק"ס, ה, 148]); גם השתמש, לפי דברי כרמולי (או"נ, ב, 47), בפרקים

1 פרק זה הוא חלק קטן ממאמר גדול על נושא זה בספר על ספרים ומחברים העומד בשלבי עריכה. תודתנו נתונה להרב יעקב ישראל סטל, העורך את כתבי ר' שמואל אשכנזי, שנתן לנו המאמר לפרסום.

שלמים מספר דרך אמונה לר' אברהם ביבאגו ולא הזכיר את מקור דבריו². ולדעת רמ"ש העתיק כמה דברים גם מס' מגלת המגלה לראב"ח הנשיא שלא בשם אומרם. יש להעיר, שאברבנאל מזכיר בכל מקום את שמם של ר"י עראמה וראב"ח. ובכלל: מנהגו בענין אמירת דבר בשם אומרו לא נשתנה מדרך שאר המחברים שבימים ההם. אמנם כבר בזמנו נמצא מי שהתלוצץ עליו בשביל כך, והוא התנצל בשיר בן כ"ד בתים, תחלתו: 'קם זד מצחק ביצחק. לבש קללה כמדוד' (בסוף פרושו לנ"ר הוצ"ר) [ש"א הורודצקי, האשכול, ו, 315]³.

כמו-כן כותב י"ד איזנשטיין (אוצר ישראל, ג, ערך גנבת דברים, עמ' 303 ע"ב): בימי הביניים לא היו מצוים כל-כך גונבי דברים ... מלבד כותבי הבאורים והמדקקים שלקחו זה מזה מבלי להזכיר שם אומרו, לא מפאת שחפצו לשלוח יד במלאכת רעהו, רק מפני אהבת הקיצור, וגם חשבו כי הם לוקחים מן ההפקר, כי גם המחברים שהעתיקו מהם לא היו הבעלים הראשונים, רק היו לקוטים מיד ליד ומסורים מאיש לאיש.

גם הגאון יעב"ץ בסדורו לליל שבת, חלק 'מטות כסף', הקדיש שבעה פרקים ל'שמושא דערסא'. חמשה מהם (ב-ו) לקוחים מספר שבילי אמונה לר' מאיר אלדבי, נתיב שלישי, שביל ב. גם החוליא השניה של פרק ז לקוחה משם, שער חמישי. כל זה נעלם מהמעין. אמנם בראש פרק ב כותב יעב"ץ: "ז"ל ש"א", כלומר: זה לשון שבילי אמונה. שמא היה לבו נוקפו מלהעלים מכל וכל את "שמושו בשמושא דערסא של אלדבי", ולמי שיבוא לתופסו על כך תשובתו מוכנה: הרי כתבתי ז"ל ש"א!

* * * * *

על גנבת שירים בימי הביניים, עי' עלי ספר, ח (תמוז תשמ), עמ' 31, הערה 12. שם צוין לפטאי לאברמסון ולהברמן.

מנחם זולאי, 'בין כתלי המכון לחקר השירה העברית [פרק] י: גלגולי פיוטים', עלי עין, ירושלים תשח-תשיב, עמ' 105-108.

זולאי מסכם: מה יש כאן? גנבה ספרותית? אמנם רס"ג מעיד על זייפנים שחברו ספרים על שמות קדמונים 'כדי לשום שם גדול לספריהם' (ברצלוני-יצירה, עמ' 21), ואם כן, מסתבר שלא חסרו גם פלגיאטורים. אף על פי כן חוששני משום עיוות הדין, אם נייחס לפייטנים, מחברי שירים שבקדושה, מחשבת פיגול של פלגיאטורה מודרנית, וספק גדול אם עצם המושג של גנבה ספרותית הגיע אצלם לכלל תודעה. מסתבר יותר שברוב המקרים נעשו הדברים מתוך

2 "אברבנאל לקח מעקדת יצחק ושניהם - מדרך אמונה" (כרמולי, או"נ, ב, 54-55).

3 על דרכו של ר' יצחק אברבנאל להעלים מקורותיו, העירו א' ילינק (קונטרס המגיד, וינא תרלח, עמ' 26) ואברהם עפשטיין (מקדמוניות היהודים, ירושלים תשכה, עמ' קכ).

ועי' בבקרתו של יעקב לוינגר על ספרה של שרה הלר-וילנסקי, ר' יצחק עראמה ומשנתו, בק"ס, לב (תשיז), עמ' 248-249 [על אברבנאל שלקח מר' יצחק עראמה ועל עראמה שלקח מביבאגו]. הוא מסכם: ברור הדבר, שאמירת דברים שלא בשם אומרם, אם פחות ואם יותר, היתה בזמן העתיק ובימי הביניים מן הדברים הרגילים גם אצל גדולים וטובים, ושאיין אפוא ליחס לכך משמעות מוסרית גדולה מדי.

תום-לב ומתוך אמונה, שמצוה לדובב שפתי ישנים ... מכל מקום, בדרך זו נבלעו כמה וכמה מפיוטי הקדמונים ביצירת הדורות שלאחריהם, והמשיכו את קיומם בגלגולים שונים.

* * * *

רבים התאוננו על הגנבים הספרותיים ורבים עסקו בהם⁴, מעט מדבריהם יובא להלן. אך תחלה נצטט כמה מן המדברים בגנות הגנבה הספרותית באופן כללי.

ותחלה⁵ נזכיר, שכבר חז"ל הקפידו ביותר על זה. הם אמרו: כל האומר דבר בשם אומרו, מביא גאולה לעולם (מגלה טו סע"א). ומכלל לאו אתה שומע הן. ולפיכך היו משבחים את המדייק וגורס ספיקי דגברא (חולין יח ע"ב), וכמה אמוראים הקפידו על שאמרו דבריהם שלא

4 לרשימת ספרים גנובים, ראה ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, ד, מפתח, דף 1171. [אמנם ברשימתו נפלו כמה טעויות (כמו: ברוך שאמר במקום ברוך מרדכי) וגם לא כל הספרים שרשםם הם פלאגיאטים אלא "רק" חבורים שזויפו על שם אחרים (כמו: באורים; בשמים ראש), ואינם שייכים לנושא שלנו].
על חזון הלסטים הספרותיים בין המשוררים כתב דוקס רשימה בשם PLAGIAT UND NACHBILDUNG, אוריינט, יב (1851), עמ' 374-379. והובא תכנה (בתרגום לעברית) בהצפירה, יד (1887), גליונות 14-15 (ג-ה בשבט תרמ"ז), עמ' 4 (קרית ספר) [בין השאר הביא דברי חריזי, בתחכמוני, יח: ויש בנו משוררים יגנבו שיר...; ודברי ר"א בן חסדאי בהקדמת בן המלך והנזיר: כי יגנבו שפתי מליצים...].
וכן כתב בענין זה שניאור זקש, 'חידות רשב"ג ופירוניהן', סימן ב, אוצר הספרות, ד (תרנ"ב), עמ' 105-104.

נחום בריל כתב רשימה בשם PLAGIATE (פלאגיאט), יארביכר, ב (1876), עמ' 165-173 [בין השאר הוא מעיר על: (1) שבילי אמונה = מלכיאל; (2) סאה סלת, לר' רפאל מנורצי, ויניציאה שלט = כד הקמה, לרבנו בחיי; (3) מרפא לנפש לנ"ל = עקרים, לר"י אלבו; (4) ספרי ר' דוד לידא].
פינחס טורברג כותב על 'לסטים ספרותיים', הלאום, ב (1903), חוברת יא (אוקטובר), וחוברת יב (נובמבר). הרשימה נכנסה לכתבי פינחס טורברג, ניו-יורק תשי"ג, כד-לו.
חיים לשם, 'פלאגיאט במקורותינו', שבת ומועדי ישראל, כרך ג, תל-אביב תשכ"ט, 379-409.
גם ר' ברוך עפשטיין, בספרו מקור ברוך, חלק ה"מבוא בי"ד פרקים", וילנא תרפ"ח, עמ' 99-102, מביא רשימה ארוכה של גנבות ספרותיות (אך זה לא מנע ממנו לצעוד בדרך זו, ביתר שאת וביתר עז...).
וראה גם: ש"ל, יוונית ויוונית בארץ-ישראל, ירושלים תשכ"ג, עמ' 161-163.
ראה עוד: הבקר אור, ו (תרמ"א), עמ' 334; השחר, ד (תרל"ג), סוף עמ' 483; היום, 1887, גליון 137; מנדל פייקאז', בימי צמיחת החסידות - מגמות רעיוניות בספרי דרוש ומוסר, ירושלים תשל"ח, עמ' 21-16.

על כמה מאמרים שנתפרסמו בעתונים כמקוריים ואינם אלא תרגומים מלועזית - כתב יהושע לוינזון בהמגיד, יב (1868), דף 13 ע"א, הערה 3.

וראה גם דברי הלעג והשנינה, שנאמרו לכווננו של אחד הגנבים הספרותיים, בספר שירים שונים משירי ר' אריה ליב ... קינדערפריינד, למברג 1834, עמ' 110: אל הרב מקריסניסטאב. יכרת ה' שפתי מרמה. הדוברות על צדיק עתק / בנים סרבים / ואנשים נבובים. בזודון לבותם אמור יאמרו / כי דברי ספרך אתך הם גנובים. אך שקר בפיהם רמיה ידברו / כי בכסף מלא קנית הספרים / אשר מהם לקחת אלה הדברים.

5 בפסקא הבאה נעשה שמוש באוצר ישראל, ג, ערך גנבת דברים, דף 303 ע"ב. אלא ששם נאמרו הדברים בקצור מופלג וגם הרבה טעויות נפלו בציוני המקורות.

בשמים, כמו ר' יוחנן⁶, ריש לקיש⁷, ורב ששת⁸, ואפילו עמי הארצות הבינו בדעתם שיש לומר דבר בשם אומרו⁹.

וכבר צווחו ע"ז קדמאי.

בהסכמת ר' יצחק מדעסוי לספר שערי דורא, יעסניץ תפד, הובאו דברי ר' [נפתלי] הירץ גאנז בהסכמתו לשו"ת חות יאיר, פפד"מ תנט.

ור' אברהם חיים שמחה בונם מיכלזון מוסר:

כתב ידיד נפשי, ש"ב הרה"ג חריף ובקי סיני ועוקר הרים, מוריני יקותיאל יודא שליט"א גרינוואלד מק"ק סיגעט: פעם אחת בא דרשן גדול לק"ק בעלזא, ודרש כמין חומר, ורכש לב שומעיו. אך מרן מהר"ש מבעלזא זי"ע, הרגיש, כי הוא התעטף בטלית שאינה שלו, אך שם יד לפה, כי אמר אולי מקרה הוא שכיון גם כן לכל הדרוש ההוא. ולמען יבחנו דבריו האם אמת הוא, כיבדו לדרוש עוד הפעם, ואמר כל הדרוש השני מהספר פרשת דרכים, גם כן בשם עצמו. אז דיבר בקדשו בדרך צחות על הדורש ההוא: הגיעה תורה לסוף דעתו, שיעמוד על פרשת דרכים ומלסטם את הבריות (דובר שלום, לראחש"ב מיכלזון, סי' צה, שפעמישל תרע, דף כד ע"ד).

עוד שמעתי בשם הגה"ק מהר"ש מבעלזא זי"ע, לפרש בפרשת שופטים הפסוק: והגד לך ושמעת ודרשת היטב, והנה אמת נכון הדבר, נעשתה התועבה הזאת בישראל [דברים יז ד]. דרצה לומר, כאשר הוגד לך איזה דברי תורה, ושמעת את הדבר הזה, ואחר כך ודרשת היטב את הדבר הזה בשמך, ולא בשם אומרו, אף על פי שהדבר תורה הנה אמת ונכון הדבר לאמתה של תורה, ולא בדרך פלפולים של הבל, עם כל זה הכי ראוי שיהא נעשה [ה]תועבה הזאת בישראל לגנוב מאחר דברי תורה ולומר בשמו? ¹⁰ (שם, סי' רמ, דף מח סע"ב-רע"ג).

6 יבמות צו ע"ב: ... אזל ר' אלעזר אמר לשמעיתא בי מדרשא, ולא אמרה משמיה דר' יוחנן. שמע רבי יוחנן, איקפד. ובירושלמי, שקלים פ"ב ה"ו: רבי יוחנן הוה מסמיך דאזיל ... והוה רבי אליעזר חמי ליה ומטמר ליה מקמי ... א"ל: יאות רבי אליעזר עבוד דלא עבר קמן, ועוד עביד הא בבליה דלא אמר שמעתא משמיה.

7 מנחות צג ע"ב: ... אזל רבי אלעזר אמרה להא שמעתא בבי מדרשא, ולא אמרה משמיה דריש לקיש. שמע ריש לקיש ואיקפד [על שלא אמרה משמו (רש"י)], אמר ליה - - -

8 בכורות לא ע"ב: הא מילתא איקשיא ליה לרב ששת באורחא, ושנייה בקדמותא מברייטא: במעשר בהמה של יתומים עסקינן, ומשום השבת אבידה נגעו בה. רבי אידי סרסיה דרב ששת הוה שמעה מיניה, אזל אמרה בי מדרשא ולא אמרה משמיה, שמע רב ששת, איקפד, אמר: מאן דעקיץ - ליעקציה עקרבא!

9 בראשית רבה, עח יב: חד עמא דארעא א"ל לר' הושעיה: אין אמרת לך חדא מילתא טבא את אמרת בעבורא מן שמאי. א"ל: מה היא. אמר ליה: כל אותן הדורות שנתן אבינו יעקב לעשו עתידין אומות העולם להחזירן למלך המשיח לעתיד לבא ... א"ל: חייך! מלה טבא אמרת, ומן שמך אנא אומר לה.

10 מיכלזון מעיר: ועיין במג"א, או"ח, סי' קנא [צ"ל: סי' קנו, ס"ק ב], דעובר בלאו. וכדאיתא במד"ת [מדרש תנחומא, במדבר, כב] והובא בילקוט, משלי [רמז תתקס]: אל תגזל דל כי דל הוא [משלי כב כב], זה הגזול דברי תורה של אחרים. ועיין תוספתא, פ"ז דבבא קמא [הלכה יג: המתגנב מאחר חבירו, הולך ושונה פירקו, אף על פי שנקא גנב, זוכה לעצמו. שנאמר לא יבזוז לגנב כי יגנוב, למלא נפשו כי ירעב

סגוריה על גנבת דברי תורה אנו מוצאים במדרכי, בבא מציעא, פרק ג, סימן רצג: ותלמיד חכם מותר לקרות בו, ומותר להעתיק ממנו, ואפילו לכתחילה שלא ברשות וכו'. ושם הטעם, משום דאיתא במדרש משלי, על הדין קרא לא יבוזו לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב [משלי ו ל], שאין לבזות מי שגונב דברי תורה ומעתיקן.

והובאו הדברים בבית יוסף ובהגהת רמ"א לחו"מ, סימן רצב, סעיף כ. עיין שם בסמ"ע ובש"ך.

ואין זכר לכך במדרש משלי שלפנינו. ע"י במהד' רש"ב, דף כט, הערה כז¹¹.

ככל הנראה, עקב רבויין של הגנבות הספרותיות, היו גם מחברים שנחשדו בכך למרות שלא היתה בהן עולה זו. לפיכך אנו מוצאים למחברים שונים המודיעים בשער בת רבים שהם לא שמו בכליהם מפרי עשתונות זולתם.

ולדוגמא. כך כותב ר' שלמה הענה ב'הקדמה השנית' לספרו בנין שלמה (פפד"מ תסח, דף [4 ע"א]): טלית שאינה שלי לא כסיתי. לא לבשתי טלית שאולה.

לכמה גנבים ספרותיים¹² - אשר נמשלו לבהמה כשרה המעלה גרה ועליהם נאמר: מגנבי דברי איש מאת רעהו ... הלוקחים לשונם וינאמו נאם (ירמיה כג ל-לא)¹³ - מוקדש המאמר הבא. נרשום כאן - בסדר א-ב (של הכותרים) - פעם בארוכה ופעם בקצרה, את אותן גנבות ספרותיות:

(מדרש) אגדת בראשית

בשנת תקסב הדפיס ר' אברהם בן הגר"א בוויילנא מדרש אגדת בראשית בצרוף שמונה מדרשים קטנים, עם הקדמה מלאת תוכן.

[משלי ו ל]. סוף, שמתמנה פרנס על הציבור, ומזכה את הרבים, ומשלם כל מה שבידו ... ע"י שם!].
11 השוה גם לקח טוב לשמות כב ג: ישראל שגנב דברי תורה, זכה לעצמו, ועליו אמר שלמה: לא יבוזו לגנב כי יגנוב [למלא נפשו כי ירעב], ונמצא ישלם שבעתים [משלי ו ל-לא], אוגיר דברי תורה ברבים, שנאמר בה מזקק שבעתים [תהלים יב ז] ...

וראה ילקוט שמעוני, משפטים, סוף רמז שמג. ע"י גם לעיל, הערה 14.

12 קימת תופעה דומה לגנבה ספרותית והיא גנבת דעת. כתב על כך אורי דסברג, במדורו 'עם הספר', שבת בשבתו, משפטים תרסו, לאחר שסקר גנבה ספרותית של מ"נ שורץ (להלן, מס' 13 [ברוך מרדכי]): ... קיימות תופעות דומות [לגנבות ספרותיות], ובמקרים רבים אין הן פחותות מבחינת התרמית שבהן. הכוונה היא לאותו מחבר המוציא לאחר מספר שנים ספר חדש מפרי עטו, עם שם חדש, אבל מהשער ואילך אין כמעט כל הבדל בין הספר הראשון לשני. ואם יש הבדל, אולי היה די בו כדי להצדיק הוצאת מהדורה שנייה, אבל בוודאי שלא ספר חדש עם שם חדש, וממילא קהל הלקוחות הישן נמצא מרומה. עכשיו תשאלו: אם יש דבר כזה, מדוע לא מופיעה פה תמונת השער שלו? מדוע אינך מגלה את שם המחבר ואת שמות הספרים? אולי זה טרי מדי, אז נניח להיסטריה לשקוע ולהיסטוריה לעשות את שלה.

13 ראה אוצר ישראל, ג, ערך גנבת דברים, דף 303 ע"ב.

כעבור שנתיים בא ר' יעקב ב"ר נפתלי הירץ מבראד והדפיס את המדרש עם ההקדמה (זאלקווא תקסד) בהעלמת שמו של ר' אברהם, "עבר על החרם וגם גנב וגם כחש והכחיד את שם מהר"א ... והדפיסו כמתכונתו בצלמו, בתוך משך זמן הנאסר ע"י מהר"א הנ"ל להדפיסו, וקרא שמו על כל דברי ההקדמה וקצת באור" (אוצר הספרים, מ 553).

בשנת תרסב הוציא רש"ב בוילנא מהדורה בקרתית של המדרש, ובמבואו הקדיש פרק י לענין זה. ע"ש בארוכה.

ראה גם: מתת יה, לר' מתתיהו שטראשון, דף י; מקור ברוך, סוף עמ' 100.

אמרי בינה

ספר אמרי בינה; על ש"ע יורה דעה. ביאורים ופירושים על דברי ... טורי זהב [לר' דוד הלוי] והש"ך [שפתי כהן, לר' שבתי כהן] ... בכל מקום אשר דבריהם סתומים. ובמקום אשר דבריהם בקצרה יבואר מקור מחצבתם מש"ס ופוסקים, אשר חנן ה' את עבדו ... מרדכי נתן הכהן שווארץ, מתגורר פה ק"ק חוסט ... בן ... מו"ה צבי ז"ל. [חוסט], [תרמ"א, 1881]. [2], פח דף. 8.

הספר כולו גנוב מאמרי בינה לר' ישראל מתתיהו אויערבאך, לבוב 1880. שערו המקורי של אמרי בינה הוחלף בשער המזויף המיחס את החבור למרדכי נתן שווארץ. גם 'הקדמת המחבר' (בדף 2 ע"א) לקוחה רובה ככולה מן ההקדמה המקורית של ר"מ אויערבאך. ראה: ח' ליברמן, 'מזייפי שערים', קרית ספר, לא (תשטז), עמ' 397 [=אהל רח"ל, א], 478.

וראה גם להלן, מס' 13 (ברוך מרדכי), ומס' 29 (חמדת צבי).

באור מלות ההגיון עם פירוש

באור מלות ההגיון ... מנוקד ... ומוגה ... ובצדו פרוש קצר ... ומאמר תחית המתים להרמב"ם ז"ל. הובאו לדפוס על ידי ... ר' שמשון הקלירי. פראנק פורט דאדר תקכב. [3], לו דף. 4.

הפרוש הוא של משה מנדלסזון ונדפס בעילום שמו. מנדלסזון עצמו מספר על כך בהוצאת ברלין תקכו, דף [3-4]. הקדמה, מאת משה מענדעלסזאהן (בעילום שמו), הכותב בין השאר:

הספר ... כבר נדפס עם שני פרושי' ... אבל המפרשי' ההם לא השיגו את דברי הרב ז"ל כלל, וכמעט שלא הי' להם שום ידיעה במלאכת ההגיון. ובשנת תקכ"ב הפציר בי ... ר' שמשון הקלירי לחבר פרוש קצר ... והוא הדפיסו ... ואולם נפלו בדפוס ההוא טעויות רבות לאין מספר. וגם הי' הפרוש ההוא בלתי מספיק ... לכן הרחבתי את הבאור ...

וכן כותב ר' ברוך עפשטיין, בספרו מקור ברוך, חלק ה"מבוא בי"ד פרקים", וילנא תרפח, עמ' 101: וספר 'פירוש על מלות ההגיון להרמב"ם' הדפיסו ר' שמשון קליר על שמו (פפד"א תקס"א צ"ל: תקכ"א), והוא כולו עבודתו של הח' ר"מ מנדלסזון (הדעסואי), ורק כאשר הרעימו עליו מיודעי רמ"ד, נרשם עליו בהתוצאות הבאות שם רמ"ד.

בחורי חמד

ר' שבתי סופר מפרעמישלא הגיה את ספר מהלך שבילי הדעת "ונופך הוסיף משלו". נדפס בשנת שפב בלובלין. בהקדמה למהדורה זו המכילה גם את הגהותיו לספר המכלול לר' דוד קמחי, מספר ר' שבתי, שכבר בימי חורפו גמר בדעתו להגיה את ספר המכלול מטעיותיו, ובמרצת הימים עטרו בבאורים ופרושים שכתב לעצמו בקונטרסים אשר היו כמוסים עמו. אולם תלמידיו אשר למדו אצלו ספר המכלול, "בקשו ממני העתקת הקונטרסים להיות להם מורה דרך ומסלול, ולא מנעתי מהם בר ואכלו את חוקם, ונתתי להם הקונטרסים להעתיקים. והיה אחד מן המעתיקים האלוף הר"ר מאיר בר' חיים חכו ממתקים. ובשנת ה'שנח ליצירה הגיד לי דרך קובלנות, שאבד ממנו הקונטרסים במהרה, וחדש על זה את הבחור שהיה בשנת שנו לפ"ק בבית עמו, משה בן אברהם פערלש מפראג היה נקרא בשמו"¹⁴.

ר' שבתי ממשיך לתאר את השתלשלות הענינים: והנה בספר ויחל משה שנדפס מחדש¹⁵ מצאתי בתחילתו דבר מחודש, שהגאון מוהר"ר ליב מניקלשפורג, בהסכמתו על הדפסת אותו החבור¹⁶, האריך בדבריו והפליג במעלת המחבר וספריו, וזכר שם ספר בחורי חמד אשר בו נכלול באור מספיק לספר המכלול. ומאוד על זה תמהתי / כי מעולם שם המדקדק ההוא לא שמעתי. ובבואי לק"ק פראג הבירה / יום ב, י"ב ניסן ה'שעז ליצירה, נתברר מפי איש נאמן משיח לפי תומו, שבעל ספר ויחל משה הגיד לו בעצמו שמצא כתבים וביאורים על המכלול בבחרותו, כשהיה בק"ק פרעמיסלא אצל הר"ר מאיר בר' חיים בביתו, ומחבר מהם ספר בחורי חמד כנזכר בספר ויחל משה בהקדמתו. ואמרתי אולי קרא שמו כן, לרמוז שחמד אותו בבחרותו. ואחר כן דברתי עמו בעצמי, והבטיחני להראות לי קונטרסים מבאורו לקרותו. וכאשר בא אליו שלוחי - לא רצה להשאילו, אפילו להראותו. ואז דברתי אליו: מאחר שאתה מעלים הדברים ממני ואינך מקיים הבטחתך, אין זה כי אם הקונטרסים שמצאת בק"ק פרעמישלא בבית הר"ר מאיר, בבחרותך. ואתה מתלבש בטלית של אחרים, כי ממני יצאו הדברים, והכתבים שלי הנה הם בידי להראותם ולברר כי כל כתבך הם דוגמתם. ועם כל זה לא רצה להראות לי. וזה לי למופת ולאות.

עכ"ל ר' שבתי סופר מפרעמישלא.

14 שמו המלא: ר' יהודה אהרן משה בר' אברהם חנוך אלטשולר. מוצאו מפראג, וסמוך לשנת שס שימש רב בקרומנוי [Kromnau, מוראביה]. על ספרו ויחל משה, ידובר בסמוך.

15 ספר זה נדפס לראשונה בפראג [שעג]. ספר ויחל משה; כולל כל דברי היראה והמוסר והתשובה והקדושה. אשר במקרא משנה ותלמוד ... ובמדרש הלכה ואגדה ... ואשר בספר הזוהר והתיקונים וכל שאר ספרי החסידים והמקובלים ... ואחריו חיבור ... תיקוני התשובות על כל עבירה ועבירה מיוסד על פי הסכמת ודעת כל החסידים והמקובלים ז"ל ... והוא נאה לשמו ספר תור"ת האש"ם ... כל אלה הכינו וגם חקרו ... מוהר"ר יהודה אהרן משה נר"ו אלט שוליר ריש מתיבתא דק"ק קרומנוי בן הח"ר אברהם חנוך זצ"לה"ה.

16 לספר ויחל משה נתנה הסכמה יחידה, מר' יודא ליזא איילנבורג, החתומה: ניקלשפורג, פרשת צו שעג.

ככל הידוע לי, ספר בחורי חמד לא נדפס מעולם. שמא גרמה לכך בקורתו של ר' שבתי סופר מפרעמישלא, שגלה את קלון ה"מחבר" ברבים.

בית יעקב

ר' יעקב מרדכי פעלדבויה העתיק ספרו בית יעקב (טשרנוביץ תרמח) מספרו של ר' יהודה ליב וינקלר, בית יהודה (ווין תרטז). גם את נוסח השער העתיק! גם מכתבים ושירים בשבח הספר, מאת סופרים שונים, העתיק!

מבש"ן [מנחם ברונשטיין] מיאסי כתב על כך פליטון מלא לעג ושנינה בשם קנקן חדש מלא ישן, הצפירה, טו (1888), גל' 177 (עמ' 2-3), 178 (עמ' 2).

כאשר העירו לפעלדבויה על גנבתו, התנצל במכתבו לד"ר ליפפא ביאסי, שחותנו רי"ל וינקלר הוא הגנב שלקח ממנו את חבורו וקראהו על שמו.

דוגמא מחבורו בית יהודה פרסם המחבר בכוכבי יצחק, יא (1847), עמ' [83]88-89. ושם (ראש עמ' 84) הוא מעיד על עצמו: "החבור הזה ... חברתי וגמרתי מאז בשנת ה'תקצד".

ספר בית יעקב נרשם על ידי יצחק יוסף הכהן בארשת, ג, עמ' 344, מס' 222, ונעלמה ממנו הגנבה.

ואולם עי' עתה במאמרו 'גרוסווארדיין וחכמיה בספרי שאלות ותשובות', בתוך: ספר הזכרון ליהדות גרוסווארדיין, תל-אביב תשדמ, דף 155, הערה 31, שהעיר על הגנבה¹⁷.

עתה ראיתי בפנקס הקהילות, רומניה, כרך שני, ירושלים תשמ, מבוא, דף 26 ע"ב: יעקב מרדכי פלדבוי, ממשותתפי העיתון היהודי-הגרמני 'זיבענבירגער איזראעליט', שהופיע זמן קצר בעיר סיביו, הדפיס ספר שירים בשם 'בית יעקב', שלא היה אלא ספרו של חותנו יהודה וינקלר, 'בית יהודה', בשינוי השם בלבד.

ובדף 266 ע"ב: עוד בטרם היות רב לקהילה התיישב בִּקְטִיאָג משורר עברי, יהודה לאופולד וינקלר, שפרסם שירים ומאמרים בכתב העת 'כוכבי יצחק' שהופיע בווינה ... מלבד שיריו ומאמריו ב'כוכבי יצחק' פרסם ספר שירים ורעיונות בשם 'בית יהודה' (וינה תרטז) ... וינקלר נפטר ב-25 בנובמבר 1868. כקוריוז ספרותי יסופר כאן, שהספר 'בית יהודה' נדפס שנית (צ'רנוביץ 1888) כפלאגיאט מאת יעקב מרדכי פלדבוי, אשר שינה את שמו ל'בית יעקב'.

12. שו"ת בנימין זאב

על שו"ת בנימין זאב כותב מהרש"ל (יש"ש לב"ק, פרק ח, סימן עח; יד מלאכי, 139), שכל דבריו גנובים ולא הבין הפשט.

17 ונפלה שם טעות-דפוס: שנה 1800, גליונות 16, 177, 178. - וצ"ל: שנה טו (1888), גליונות 177, 178.

ברוך מרדכי

ברוך מרדכי; חדושים ובאורים בהלכות ואגדות על מסכת ברכות, אשר חנן ה' את עבדו ... מרדכי נתן הכהן שווארץ המתגורר פה ק"ק חיסט ... בן ... מוה' צבי זצ"ל. [חוסט], [תרמ"], 1880. פא [צ"ל: סא] דף. 2°.

דף ב-ס (היינו, כל הספר פרט לדף הראשון והאחרון) הם-הם דף ב-ס שבחלק א מספר ברוך מרדכי, לר' מרדכי פריד, לעמברג תרלה. שער המקורי הוחלף בשער המזויף המיחס את החבור לר' מרדכי נתן שווארץ. כן הושמטו ארבעה דפים מראש הספר, הכוללים הסכמות, הקדמה ופתיחה, וארבעה דפים מסופו (סא-סד), הכוללים חדושי ר' מאיר פריד, אבי המחבר, ו'חדושי אגדתא' מאת המחבר עצמו.

סיום הספר בדף סא ראש עמ' א נדפס מחדש והדף נסמן בטעות: פא. כמו כן נתלשו מן הספר שלושה דפים באמצעו (לג, נא, נה) שבהם הוזכרו בהבלטה שם המחבר ושם אביו ושם בנו. ואולם נשארו עוד כמה דפים שבהם נזכרו השמות הנ"ל, והזיפן לא הרגיש בהם. ראה: ח' ליברמן, 'מזיפי שערים', קרית ספר, לא (תשטז), עמ' 397¹⁸.

חמדת צבי

חבורו של ר' צבי הירש (ב"ר יעקב יהושע הלוי) הורוויץ, חמדת צבי, נדפס לאחר פטירתו בידי אלמנתו: חמדת צבי ... על התורה ... המחבר ... מוה' צבי הירש זלה"ה איש הורוויץ ... בן ... מוה' יעקב יהושע זצלה"ה הרב מזאלאזיץ נכד הגאון [ר' פינחס הורוויץ בעל] הפלאה והגאון מר"ז [מורינו ר' זלמן] מרגליות ... (נצטוטי מבעלי ... מו"ה צבי הירש הורוויץ ז"ל קודם פטירתו ... להביא מחברת זאת תחת מכבש הדפוס ... דבורה פייגא הורוויץ). לעמבערג, תרלו, 1876. [1], קא דף. 4°.

והנה שלוש שנים לאחר מכן אנו מוצאים את אותו הספר בשנוי שם המחבר! חמדת צבי ... על התורה, אשר חנן אלקים את עבדו ... מרדכי נתן הכהן שווארץ המתגורר פה ק"ק חוסטן!¹⁹ ... בן ... ר' צבי ז"ל ... לבוב [תרלט], 1879. [1], ק דף. 8°.

ואכן הוא-הוא הספר שחבר ר' צבי הירש הורוויץ, אלא ששער המקורי הוחלף בשער המזויף המיחס את החבור לר' מרדכי נתן שווארץ. כן הושמטו שני הדפים ב-ג, הכוללים סיום ה'פתיחה' ו'חתימת' המחבר ותחלת הספר, ובמקומם נדפס דף ב שבו הוחלפה חתימת המחבר בחתימת הזיפן שהוסיף הסכמה [מזויפת?] והשמיט כמה מחדושי המחבר. ואף הדף האחרון (קא), נתלש מן הספר, משום שבו חתום המחבר בקולופון ואחריו דברי אלמנתו.

וכבר "אתמחי גברא", מרדכי נתן הכהן שווארץ, בגנבותיו, או ביתר דיוק: בזיופי שערי ספרים. כך הוא נהג בשנת תרמ, שהדפיס את "ספרו" ברוך מרדכי (חוסט 1880), שאינו אלא חלקו הראשון של ספר ברוך מרדכי לר' מרדכי פריד, לעמברג תרלה. וכך המשיך במעשיו

18 = אהל רח"ל, [א], 478. וראה גם: ח"ד פרידברג, בית עקד ספרים, כרך ראשון, עמ' 168, מס' 1429.
19 צ"ל: חוסט.

בשנה שלאחריה (תרמא), כשהדפיס את אמרי בינה לר' ישראל מתתיהו אוירבאך על שמו²⁰. וכבר עמד על כך ר' חיים ליברמן ('מזייפי שערים', קרית ספר, לא (תשטז), עמ' 21397), אלא שעל גנבת ספר חמדת צבי הוא צין כקוריוז, שהמזיף היה נכדו של המחבר: מרדכי נתן שווארץ ... בן ... צבי ז"ל ... יליד ... חנה מרים ע"ה בת הגאון מהר"צ איש הורוויץ ז"ל, נכד מרן הגאון בעל הפלאה.

אך נראה לי כי גם זה שקר, שכן כותב ר' צבי בהקדמה, "כי מנע ממני פרי בטני ... ה תמוז תרלג"; ובסוף הספר כותבת אלמנתו: נצטיתי מבעלי ... קודם פטירתו ... להביא מחברת זאת תחת מכבש הדפוס ... דבורה פייגא הורוויץ.

ר' צבי נפטר ל באב תרלג²². פחות מחדשים אחרי שחתם את הקדמתו!

בשערי שלושת הספרים הגנובים²³ חותם שווארץ כבן חנה מרים בת הגאון מהר"צ איש הורוויץ, נכד בעל הפלאה. אך בסוף "פתיחתו" לחמדת צבי הוא מזכיר שם אמו חנה מרים בת דוד.

ה'פתיחה' עצמה היא של רצ"ה הורוויץ. דף א הוא דף א המקורי, אך דף ב נאלץ להדפיס מחדש מכיון שבו מסיים המחבר את ה'פתיחה' וחותם: "וד' יזכני לגור באהלו לעולמים, וכט"ס א"ס, הק' צבי הירש איש הורוויץ, בן הרב מזאלאזין ז"ל". והזיפן כתב במקומו: ודו"ק היטב. והנה קראתי לספרי זה בשם חמדת צבי על שם אאמ"ו הרב החסיד מוה' צבי זצ"ל, ויען כי יחיד הי' [=הייתי] לו ונחמד מאד, לזאת קראתי לספרי שהוא לזכרון נשמתו ואהבתו עלי בשם חמדת צבי. ולבר מן דין תהי' גם לזכרון נשמת אמי מורתי הרבנית הצדקית! מרת חנה מרים בת דוד ע"ה [חנה מרים דוד].

20 ראה לעיל, בערכו של כל אחד, מס' 13 (ברוך מרדכי) ומס' 5 (אמרי בינה).

21 = אהל רח"ל, [א], 478.

גם אורי דסברג, במדורו 'עם הספר', שבת בשבתו, משפטים תרסו, מתאר בקצרה שתי מגביות: שלח ידו במלאכת רעהו. הפעם לפניכם שני שערי ספרים שונים, אבל הספר שמאחורי השער הוא ממש אותו ספר. הא כיצד? ר' ברוך מרדכי פריד, אב בית דין דקהילת אסנפה, הדפיס בלבוב בשנת תרלה (1874) ספר חידושים וביאורים על מסכת ברכות. כדרכו של עולם, כלל בשם הספר את שמו - ברוך מרדכי. שש שנים לאחר מכן רצה מישוהו אחר, אף הוא שמו מרדכי - מרדכי נתן שווארץ - להוציא לאור ספר, וכמובן ספר שהשם מרדכי מתנוסס עליו. מה עשה? נטל ספר שכבר הודפס, שלף ממנו את השער המקורי, והדפיס שער חדש, שבו נאמר שהוא-הוא מרדכי מחבר הספר. ספר זה נדפס בחוסט בשנת 1880.

ואף הגדיל לעשות שווארץ זה: בשער הספר רשם שהוא בעל המחבר ספר חמדת צבי על התורה. ואכן, יש ספר כזה אבל אף הוא לא מפרי עטו של שווארץ, אלא זהו חיבורו של הרב צבי הורוויץ, ספר שבמקורו נדפס בלבוב בשנת תרלו (1876).

על תרמית זו עלה הרב חיים ליברמן בספרו אהל רח"ל - - -

22 פרידברג, תולדות משפחת הורוויץ, 22 לה.

23 הספר הנוכחי; ברוך מרדכי, חוסט תרמ (ראה לעיל, מס' 13); אמרי בינה, חוסט תרמא (ראה לעיל, מס' 5).

במצח נחושה ממשיך הזיפן וכותב: ומעתה כפי פרושות לאבינו שבשמים, על אשר נותן לי חיים. ואשר טוב גמלני, ובמתנת חנם חנני. ולא שם חלקי מיושבי קרנות, למען הברית אשר עם אבותי כרת. ויהי לרצון לפניו, שאזכה לחזות עוד בנחמת ציון וירושלים.

כ"ד הכותב פה ק"ק הוסטן [!] יע"א

אור ליום א' לסדר במדבר שנת התר"ל לפ"ק [!].

הק' מרדכי נתן הכהן שווארץ.

לאחר מכן באה: הסכמת ש"ב ... מוה' אברהם יהודא הכהן שווארץ נ"י, אב"ד דק"ק בעזגסאזן [!]. בה הוא מרבה לספר בשבחו של "ש"ב גבר בגוברין, ידידי הרב הגדול, זך רעיון, חריף ובקי, חסיד ועניו וכו', כקש"ת מוהר"ר מרדכי נתן הכהן נ"י, מרביץ תורה בק"ק חוסט יצ"ו, אשר שלח לי מספרו עלים לדוגמא". והוא מעיד עליו, כי "דרכו בקודש לשקוד על מזוזות פתחי בית המדרש, וברב ענותנותו לא ירצה לקבל על עצמו משרת הרבנות. וכמה קהילות גדולות רצו לקבל אותו אלוף לראשם, והוא השיב את פניהם ריקם ... כמותו ירבה בישראל ... עוד יזכה להפיץ מעינותיו חוצה"...

ואני שמואל הקטן אין לי שום צד של זכות על המסכים אלא זה, שמעולם לא כתב את ההסכמה אשר זויפה בידי "המחבר" כדרכו בקודש...

מגדל דוד

את ספרו מגדל דוד על רות (אמשטרדם תמ), גנב ר' דוד לידא מאת ר' חיים הכהן בעל טור ברקת. עי' חיד"א, שה"ג, ח"א, ח 33; ח"ב, מ 32²⁴; פריימן, באר עשק²⁵, עמ' 457. את ספרו דברי דוד (לובלין תלא) לקח מספרים אחרים. עי' פריימן, שם; גרשם שלום, ק"ס, כב, 308.

ספרו עשרה הלולים, בתוך יד כל בו לבנו (פפד"מ תפז), לקוח מפרושו של הנוצרי יאקאב פאן באסהויון (הענא תעב). עי' פריימן, עמ' 458.

מקורי מנהגים

ר' יוסף פינקלשטיין ממישקולץ, שהוציא בשנת תריא בוינה²⁶ את ספרו "ספר מקורי מנהגים ... ממני יוסף פינקלשטיין ... חלק ראשון ... אמשטרדם!"²⁷, וגנוב הוא כולו מספרו של ר' אברהם לויזון, הנדפס בשם זה עצמו בשנת תרז בברלין²⁷.

מתוך מאה המנהגים שאסף לויזון לקט פינקלשטיין מא:

א (ד), ב (ג), ג (ה), ד (ו), ה-ז (ח-י), ח-יא (יג-טז), יב-יח (יט-כ), יט (סט), כ (עד), כא (עו), כב (פ), כג (פב), כד (פה), כה (צ), כו-כח (צה-צז), כט (נו), ל-לב (סא-סג), לג (כט), לד (לד), לה (לו), לו (לט), לז (מ), לח (מב), לט-מ (מה-מו), מא (סו).

כל המנהגים האלה הועתקו אות באות (בהשמטות) בלי בושה! ואף דברי ההקדמה והחתימה של לויזון העתיק פינקלשטיין!

24 תחלה האשימו חיד"א, כי ספרו מגדל דוד, פרוש על רות, עשוק מידי ר' חיים הכהן מארם צובה (שם הגדולים, במקום הראשון). אלא שלאחר מכן חזר בו מהאשמתו, אחר שהבחין שר' דוד לידא רמז בהקדמתו לספרו: "נחל נובע ממקור חיים כהנא רבא" (שה"ג, במקום השני). בענין זה ראה עוד: ר' יעקב עמדין, תורת הקנאות, דף עא ע"ב; אברהם אבא אייזנר, תולדות הגאון ר' דוד לידא זללה"ה, ברסלוי תרצח.

ואולם רמ"מ קרענגיל, בהערותיו הגה מנחם ציון לשה"ג (למקום הראשון הנ"ל!) כותב: ומ"ש המחבר [=החיד"א] אחרים ... ודאי כונתו על הג"מ דוד לידא ... ועכ"ז הטמינה ברמז ... שם בהקדמה, שכתב בזה"ל: נחל נובע ממקור חיים כהנא רבא, ע"ש. הרי לך דהודה מעצמו למי החותמת, שהמה נכתבין ונחתמין לחיים. עכ"ל רמ"מ קרענגיל. אך הוא עצמו לא הודה למי החותמת, שדבריו "שלו" נלקחו מחלקו השני של שה"ג!

25 אהרן פריימן, ר' דוד לידא והצטדקותו ב"באר עשק" - ספר היובל לנחום סוקולוב (ווארשא תרסד), עמ' 480-455.

יצא גם בהוצאה מיוחדת, בשם "ספר באר עשק מאת ר' דוד לידא, הו"ל מחדש עם פתח דבר והערות אהרן פריימן", ווארשא תרסד.

26 ספר מקורי מנהגים לפינקלשטיין נדפס תחלה בוויין תריא (טופס אחד שמור במוסיאון הבריטי). בספריית ירושלים שמורה ההוצאה השניה, שנדפסה, כנראה, בלמברג (אחרי תריא), עם פרט השנה מן ההוצאה הקודמת.

27 "ספר מקורי מנהגים ... מאת אברהם לעווזאהן ... בערלין [תרז] ... 1846".

לויזון מסים ספרו במנהג 'סעודה לסיום מסכתא' ומספר על חמיו שנתן מעות לבחורי הישיבה לקנות מאכל ומשקה לסעודת סיום "כדי לזכותם בשמחת מצוה". והוא חותם בדברים האלה: גם אשמח בד' ואברך על המוגמר. בריך רחמנא מלכא מארי דעלמא. כי עד הנה עזרוני רחמיו להשלים מאה שערים. ויברכני ד' בחיים ארוכים כדי שאוכל ללמוד וללמד לשמור ולעשות. אמן!

דברי החתימה מתקשרים יפה למנהג סעודת הסיום בשמחת מצוה. ואולם אותו שוטה שגנב ושם בכליו את כל עבודתו של לויזון, סיים את הספר במנהג 'כסא אליהו': מילה נוטריקון מלאך יושב לפני הארון²⁸. אף צירף כאן את דברי חתימתו: אשמח בה' ואברך על המוגמר. בריך רחמנא מלכא מארי דעלמא. כי עד הנה עזרוני רחמיו להשלים מ"א שערים. ויברכני ד' בחיים ארוכים!] כדי שאוכל ללמוד וללמד לשמור ולעשות. אמן.

מה עזים פני גוזל וחומס יגיעם ועמלם של אחרים, וחוצפא יסגא להזכיר שם שמים, וגנבא אפום מחתרתא רחמנא קרי, לברכו בחיים ארוכים, כדי שיוכל להוסיף חטא על פשע "ללמוד וללמד לשמור ולעשות"...

על גנבה ספרותית זו העירו רבים.

העיר על כך אחי הגנב ד"ר יהודה ליב לויזון משטוקהולם, בהמגיד, תרכג, עמ' 212. **בן-יעקב**, אוצר הספרים, מ 2153: מקורי מנהגים. ה"ר יוסף פינקלשטיין. כנ"ל²⁹ בקצור, ולוקח ממנו בלשונו ומלותיו, ואין כל חדש...

אברהם ברלינר, שמות ספרים עבריים ... תרגם [מגרמנית] ... א"מ הברמן, ברלין תרצד, עמ' 18-19 [=כתבים נבחרים, ב, ירושלים תשכט, עמ' 158-159]: גם על שמות ספרים שנשתנו על-ידי גנבים ספרותיים יש לדבר, וכאן נראה רק דוגמאות אחדות ... בשנת תריא הוציא לאור ר' יוסף פינקלשטיין ממישקולץ ספר 'מקורי (ה)מנהגים' ... אבל כולו גנוב הוא מן הספר הנקרא באותו שם עצמו, לר"א לעויזאהן - רב בשלזיה העליונה - שיצא לאור בברלין, בשנת תרו [צ"ל: תרז]. גנב ספרותי זה - שזכה אפילו לקבל הסכמה מהרב הורוויץ בוינה - העתיק הכל, ואפילו את ההקדמה, בשנוי דברים אישיים (אפשר חשב, כי 'שנוי קונה'), ולקח גם את חתימתו הקטנה והתמימה של המחבר, והוציא הכל לאור בשמו הוא!³⁰

כך גם כותב רוזנטל, יודע ספר, סוף עמ' 238 - ראש עמ' 239, מס' 1248: ספר מקורי מנהגים, אסף ולקט ... יוסף פינקלשטיין ... הרב מהו' אלעזר הלוי איש הורוויטץ, מרא דאתרא דק"ק ווין, הסכים על הספר הזה, וכתב על המחבר כי דבריו טובים ונכוחים וישרים למוצאי דעת. ולא ידע הרב כי גנב יוסף את כל הדברים, גם רוב ההקדמה לספרו, מספר מקורי המנהגים אשר חבר הרב מהו' אברהם לעויזאהן ...

28 הכל גנוב מלויזון, סי' סו, וכנ"ל.

29 מס' 2152, בו נרשם ספרו של לויזון.

30 וראה גם: ר' ברוך עפשטיין, מקור ברוך, חלק ה"מבוא בי"ד פרקים", וילנא תרפח, עמ' 101; אוצר ישראל, ג, דף 303, סוף ע"א.

ראה גם: צבי אפרים באב"ד, 'געשיכטע פון שריפט, דרוק, ש"ס'ן און צענזור', דער איד, פרשת נצבים-וילך תשס, עמ' ב-276.

עמוד השחר

בשנת תקמט הדפיס הרב שמעון בר' דוד אופנהיים (1753-1851) בפראג את ספרו עמוד השחר. "ספר עמוד השחר מהמה"ג ... מו"ה שמעון קרומנויא [בר' דוד אופנהיים] ... מספר הגדול על מס' ב"ב ... והוא יג חקירות על הרב"ח [הגדות רבה בר בר חנה] ... עמודי אני תלמידו משה זאללשין ושחרתי לו להרשני לעשות לו מדור בפ"ע ... נדפס פה פראג.

בשער הספר הכתיר המחבר את עצמו בתארים גדולים ור' יחזקאל לנדא צוה עליו שלא לעשות כן. מאחר שלא שמע בקול רבו צוה הלה להדפיס מודעה בלוח לשנת תקנ: שאין המחבר אלא נער ובער ואין לו אפילו סמיכת מורנו, מפני שאינו ראוי לה, וספרו נדפס בלי ידיעת הרב ובית דינו, אשר גערו בו בנויפה.

בדף ה סוף ע"א: ולהיות כי רבים יחכמו מעט בזה ההקדמה שעשה על המס' הנ"ל, אמרתי להעתיק: אודה ה' מאוד בפי ובתוך קהל ועדה אשירה באותיותיו. אותיותיו אלה אשר שת בקרבי מספרים כבוד מלכותו ...

אין כאן אלא העתקה מהקדמת המעתיק פרוש המשנה, להרמב"ם, מסדר מועד, שבה סודרו בתים רבים בסדר א"ב משולש ומרובע, וזה "המחבר" לקט משם את הבתים הפותחים באותיות אני שמעון קרומנוא. עי' לטבל' ד"א, ח, 1847, עמ' 493, בהערה.

ב'הקדמת המחבר', בשם הנץ החמה, דף ו-ז, הועתקו בשלושה עמודים "קצת מענייני צבא השמים" מתוך ספר ראשית למודים לר' ברוך לינדא, ברלין תקמט, דף א ע"ב - דף ד ע"א. ובראש הספר הדפיס דברי שיר בשבח הספר, וגם המה גנובים מתוך השיר שכתב רנה"ו בשבח ספרו של לינדא...

על גנבה זו הכריז מיד אחד הקוראים במאסף לשנת תקנ, עמ' רפה-רפח. אבל אופנהיים לא לקח מוסר וארבעים שנה אחרי כן הדפיס את ספרו נזר הקודש, עניני מוסר ומדות טובות (אופן תקצב) - והוא ספר מעלות המדות לר' יחיאל בר' יקותיאל, תבה בתבה ואות באות! בהקדמת הספר הוא משתמש הרבה בהקדמת ר"י חריזי לתרגום פרוש המשנה, סדר זרעים (אנציקלופדיה אשכול, א, 1037-1038)³¹.

צוק העיתים

יהושע בן דוד מלכוב גנב את ספרו צוק העתים מאת ר' מאיר משברשין. והדפיסו בשמו: "ספר צוק העתים ... והמחבר... ר' יהושע בן... ר"מ ואב"ד מהר"ר דוד, מק"ק לבוב...". ויניציאה, המקום אשר אתה עומד עליו קדש הוא [תטז]. יא דף. °4.

31 על גנבותיו הספרותיות של אופנהיים, ראה גם: כלילת יופי, ב, קלר ע"ב; אוצה"ס, עמ' 144, מס' 491 ומס' 493; עמ' 395, מס' 88; עמ' 442, מס' 403; לטבל', ח, 1847, עמ' 478-480, 492-493; דוקס, שפרוכונדה, 79.

מהדורה זו נדפסה על-פי שלוניקי תיב. ויהושע בר' דוד שנה את נוסח השער ואת החרוזים הראשונים של השיר שבראש הספר, כדי להתאים את האקרוסטיכון לשמו. כמו כן זיף את המקומות בהם נזכר שם המחבר והחליפם בשמו. 'הקדמת המגיה' והקינה שנוספו בדפוס שלוניקי הושמטו³².

ע' צוק העתים, מהדור' חיים יונה גורלנד [בתוך: לקורות הגזרות על ישראל, פרזעמישל-אדעססא תרמז-תרנג, מחברת רביעית, קראקא תרמט-תרנ], עמ' 3-5.

שבילי אמונה

על העתקותיו המרובות של ר' מאיר אלדבי, שהכניס לספרו שבילי אמונה, כבר העיר משה שטיינשניידר, 'אגרת לשזח"ה', בראש ספר תגמולי הנפש, לר' הלל ב"ר שמואל מוירונה, ליק תרלד, עמ' 15:

ואתה ראה והשתומם על ר' מאיר אלדאבי אשר לקט ספרו שבילי אמונה, כמעט כולו, מחיבורים שונים [...] - ואין בזה אשמה, הגם שהעתיק מאמרים שלמים בלי הודעת מקורם ומחברם, כמו אגרת הקודש המיוחסת לרמב"ן מספר מנורת המאור [...] כי כן הודה בפתיחתו, שאיש אחד צוהו, קח הספרים אשר בהם למדת וברור מהם סולת נקיה. אבל בבעל תגמולי הנפש בגד וזרה, כי מצאתי שבנתיב ה' העתיק ממנו מאמרים ארוכים אות באות, ואפילו מלות מסוגלות³³ לר' הלל, כמו: נתח, מוצקות; וגם קשות ההבנה, כמו: היליס [...], שמאי [...]; ואף כינויים, כמו אינימו וכו'. ועם כל זה, בתוך העתיקו כמעט כל הציון החמישי, אשר התפאר בו ר' הלל, העיז הוא [=ר' מאיר אלדבי] (דף צב ע"ג) לומר: נאם המחבר, בקשתי בספרים למצוא לאחד מחכמי ישראל אם הכריע בין שתי הכתות, ואמצא [...]

ואם נשאל, למה לא רצה הרמא"י להעלות שם ר' הלל על שפתיו, אין בידי להשיב כי אם שהיה ר' הלל נחמץ (כאמרם היום) וחשוד אצל המתחסדים והמתקדשים. וכן לא סרו לעשות קצת המחברים עד היום הזה, ומי לא ידע איך העתיקו דברי ידידי הישיש צונץ ויראו לאמור דבר בשם אומרו [...]

ובהמשך (ראש עמ' 27), מוסיף שטיינשניידר: אחר שחרצתי משפט קשה על בעל שבילי אמונה, לא נח ולא שקט רוחי עד שמצאתי עוד עדים אחרים נאמנים על דרכו הנשחתה לקחת מאמרי ר' הלל ולהפיצם בספרו וליחסם לעצמו דוקא; ונרויח מזה איזה תיקונים בספרנו [=תגמולי הנפש] או בספרו - - - הכל למד מר' הלל, זולת המאמר אין רצוני בטלית שאינה שלי (תגמולי הנפש, דף י ע"א, סוף ד"ה והסבה).

ראה גם מאמרו של ישעיהו ברגר, 'לתולדות מקורותיו והשפעתו של ספר שעשועים', הצפה לחכמת ישראל, יב (תרפח), 229. לדבריו, ר"מ אלדבי שאב מספר שעשועים לר' יוסף אבן זברה ויחסו לעצמו, כפי שנהג עם תגמולי הנפש.

32 ראה: א' יערי, 'צוק העתים שאלוניקי תיב', קרית ספר, טז, (תרצט-תש), עמ' 375-376.

33 = מיוחדות.

תולדות ומפעלות הגר"א ומשפחתו

בשנת תרפ"ח (1927) נדפס בירושלים ספר מנחת אליהו, לקוטים ובאורים על התפלות מהגר"א זצוק"ל³⁴. ורצוף לזה בתחלתו קונטרס תולדות ומפעלות הגר"א ומשפחתו, ביוגרפיה קצרה³⁵. ובסופו אגרת הגר"א זצוק"ל. הובא לדפוס ע"י הרה"ג ר' אלי' לאנדא, נכד הגר"א מוילנא ז"ל.

ה'קונטרס' הנ"ל אינו אלא ד"צ של תולדות הפוסקים לשמעון משה האנעס, ווארשא, דף 35 ע"א - 54 ע"ב³⁶.

בראש הקונטרס: 'פתח דבר'. בו הוא כותב: מאד אני שמח שנתגלגלה זכות על ידי, וזוכה אני להדפיס תולדות חייו של א"א זקני ...

שתי הערותיו של חונס (בשולי הדפים 36-37) השמיט לנדא, כשם שמחק את הנדפס בראשי העמודים: תולדות הפוסקים, אות ב, הגר"א, אך השאיר בדף 39 סע"ב את הערת חונס: ובווארשא נדפס ס' יצירה ע"פ הגר"א ... בדפוס ר"י גאלדמאן שנת תרמ"ד, ואני הגחתי אז בשבתי על עבודת ההגהה בבית דפוסו!³⁷

אף השאיר הערתו בדף 40 ע"א: ע' ס' רב פעלים ... שהוצאתי אני לאור בווארשא תרנ"ד! וכן השאיר את הערתו על "דקדוק ופי' על התורה" (בדף 41 ע"א), והערתו על באורי הגר"א לילקוט שמעוני (42 רע"א). אך העולה על כל אלה, כי טחו עיני לנדא מראות דברי חונס בדף 52: שראיתי ס' ... שהדפיס הר"ר אליהו לנדא, נין ונכד להגאון ר' אברהם בן הגר"א, בירושלים תרנ"ו...

ראה גם דברי חונס בדף 54 ע"א, שנעלמו מעיני לנדא!

ברם אין לנדא אלא כגונב מן הגנב. ראה הערת ח"ד פרידברג בבית עקד ספרים, דף 1065 ע"א (ת 421)³⁸.

34 לפי פרידברג (בע"ס, מ 2296), יצא מנחת אליהו תחלה בשנת תרע"ז (160 עמ').

35 ה'קונטרס' הנ"ל יצא גם בנפרד: חוברת תולדות הגר"א ביאוגרפיה קצרה ... המו"ל אליהו לנדא ... ירושלים, דפוס "חורב", חש"ד. [9] דף.

36 ספרו של חונס יצא בווארשא תרע"א, 1910. [3], 464, 466-635 עמ'. 80. בשער נאמר שבסוף הספר יבואו הגהות רד"ל על שה"ג ועל סה"ד ועל חופת אליהו רבה "מעצם כתב יד ... המונח אתי" - אך לא נדפסו!

הספר יצא שנית בד"ס ווארשא תרפ"ב. [4], 614, 6, 623-611, 2, [1] עמ'.

ושלישית בשנת תרפ"ט. [3], 635 עמ'.

37 ר' אליהו בר' אלעזר לנדא נו' בירושלים כד בתמוז תרל"ג ונפ' בה באותו היום תשו. בשנת תרמ"ד (בה יצא בווארשא ספר יצירה ע"פ הגר"א) היה בן יא שנים!

38 תולדות הפוסקים ... תולדות הפוסקים ונושאי כלי הש"ע ... עם תולדות המפרשים מה"ר שמעון משה חונס ... המחבר שם בכליו ספרים שלמים שחברו אחרים בלי הזכרת המקורות שמהם שאב.